

Slutrapport

Tobaksfri skoltid NU!

2015 – 2017

Niklas Odén
A Non Smoking Generation

A NON SMOKING
Generation

Innehållsförteckning

Sammanfattning	03
Bakgrund	04
Syfte	05
Mål	05
Metod – Genomförande	06
Metod – Utvärdering	08
Resultat	09
Diskussion	12
Slutsats	14
Lästips och kontakt	15
Referenser	15

Sammanfattning

Näst efter hemmet är skolan den miljö som påverkar barn och ungas utveckling av värderingar, val av livsstil och levnadsvanor mest. Skolan som social miljö och normsättare har därigenom en stor betydelse i frågor som berör exempelvis ungas etablering av levnadsvanor. Tobak är en sådan fråga där skolan kan göra skillnad. För att skydda barn och unga från tobaken och på så sätt förhindra alternativt skjuta upp tobaksdebuter så skulle skolan behöva vara en miljö och tid helt befriad från tobak och man skulle behöva få tillgång till ett arbetssätt och verktyg för ett effektivt tobaksförebyggande arbete.

A Non Smoking Generation har genom ett mångårigt och systematiskt arbete utvecklat och testat ett flerkomponentsprogram för tobaksförebyggande arbete i skola. Det nu genomförda arbetet har lett fram till en processmodell – Tobaksfri skoltid NU – som är lätt för skolor att använda och hålla fast vid. Genom processmodellen för Tobaksfri Skoltid NU! har tobaksfrågan i deltagande kommuners skolor förändrats från en ordningsfråga till en skyddsfråga. Ökat skolornas förändringsberedskap och motivation att arbeta med frågan. Steg för steg har det tobaksförebyggande arbetet införlivats i skolornas ordinarie arbete. Det har skett genom en tobakspolicy som beskriver skolans förhållnings- och arbetssätt, genom förankring hos personal och elever, genom information och kommunikation, genom förstärkande aktiviteter, uppföljning och planering inför ett fortsatt arbete. Tobaksfri Skoltid NU! är ett arbetssätt som skolorna anser väl värt att sprida till andra skolor. Genom Tobaksfri Skoltid NU! kan många fler skolor få del av ett tobaksförebyggande arbetssätt som är anpassat till skolors förutsättningar och uppdrag samt har möjlighet att bli framgångsrikt och långsiktigt hållbart. Metoden kan på så sätt vara ett stöd för det tobaksförebyggande arbetet i län och kommuner. Arbetet med att sprida och tillgängliggöra metoden tar nu vid för A Non Smoking Generation.

Bakgrund

Tobak är ett av vårt lands största hälsoproblem. Närmare 12 000 personer dör årligen i Sverige av sin rökning. Ännu fler drabbas av allvarliga sjukdomar som konsekvens av sitt tobaksbruk. Utöver det mänskliga lidandet tobak orsakar medför det också gigantiska samhällskostnaderna. Enbart i Sverige beräknas tobakens kostnader uppgå till cirka 30 miljarder kronor per år.

Det är under tonåren man börjar (eller inte börjar) bruka tobak. Över 90% av alla tobaksdebuter sker innan 20-års ålder. Om man inte har börjat före 20-års ålder så kommer man med stor sannolikhet aldrig börja. Barn och unga behöver allt stöd de kan få för att hålla fönstret mot ett eventuellt tobaksbruk stängt under tonåren. Och därmed ges förutsättningar för ett tobaksfritt liv.

Näst efter hemmet är skolan den miljö som påverkar barn och ungas utveckling av värderingar, val av livsstil och levnadsvanor mest. Skolan som social miljö och normsättare har därigenom en stor betydelse i frågor som berör exempelvis ungas etablering av levnadsvanor. Tobak är en sådan fråga där skolan kan göra skillnad.

För att skydda barn och unga från tobaken och på så sätt förhindra alternativt skjuta upp tobaksdebuter så skulle skolan behöva vara en miljö och tid helt befriad från tobak. Så ser det inte ut idag. Trots lagstiftning mot rökning i skolmiljön, så visar undersökningar gång på gång att det röks på en majoritet av Sveriges skolor. Och snuset, som inte finns med i lagstiftningen, härjar fritt. De flesta skolor är idag – istället för att vara en skyddande miljö och tid – en riskmiljö för tobaksbruk. Allt för många barn och unga i Sverige "lär sig" röka och snusa, etablerar ett tobaksbruk, i skolan. Vi behöver en förändring av attityder till och hantering av tobak i skolmiljön. Vi behöver att den svenska skolan blir en miljö och tid som är befriad från tobak och att verksamma verktyg och arbetsmetoder används.

A Non Smoking Generation har i tidigare utvecklingsprojekt med stöd från Statens Folkhälsoinstitut/Folkhälsomyndigheten – Tobakspreventivt flerkomponentsprogram för grundskolan (2003 – 2005), Tobaksfri gymnasieskola (2008 – 2010) och Tobaksfri skola 2.0 (2012 – 2014) - utvecklat och vidareutvecklat metoder och arbetssätt för ett verksamt tobaksförebyggande arbete i skolan. Metoder som har utvärderats med gott resultat och som organisationen nu har tagit vidare i utvecklingsarbetet – Tobaksfri skoltid NU!

A Non Smoking Generation har med utvecklingsprojektet – Tobaksfri skoltid NU! – satt fokus på behovet av en tobaksfri skola, såväl gällande miljö som tid. A Non smoking har, under 2015 – 2017, tillsammans med fyra kommuner, Bollnäs, Katrineholm, Norrköping och Säfte, med ekonomiskt stöd från Folkhälsomyndigheten, genomfört utvecklingsarbetet i kommunernas skolor med den gemensamma målsättningen att uppnå en tobaksfri skoltid.

Syfte (Projektplan 2014)

- Att sprida kunskap om verkningsfulla verktyg och arbetsmetoder samt stödja de (kommuner och skolor) som vill arbeta tobaksförebyggande och för en tobaksfri skoltid.
- Att få upp frågan om en tobaksfri skoltid på agendan samt öka (politikerns, föräldrarnas, skolpersonalens och eleverns) medvetenhet om skolans betydelse för barns och ungas inställning till bruk av tobak.

Mål – Tobaksfri skoltid (Projektplan 2014)

- Visionen och det långsiktiga målet är att alla Sveriges skolor ska införa tobaksfri skoltid.
- Projektets övergripande mål är att stödja ett par kommuner och skolor som redan nu vill införa tobaksfri skoltid att lyckas göra det. Och på så sätt kunna lyfta dem som goda och lärande exempel.
- Samt att genom kunskapsspridning och uppvisande av goda exempel skapa en efterfrågan och skapa ett tryck på svenska skolor att införa tobaksfri skoltid.

Dessa mål har under projekttiden (2015 – 2017) utvecklats, brutits ned och förtydligats enligt nedan.

Aktivitetsmål på kort sikt

Framtagen policy

Kännedom om policy

En vilja att arbeta med frågan – prioritering

Förståelse hos skolledning och personal att fokus ligger på att skapa en stödjande miljö och tid. För att stödja elever att förbli tobaksfria.

Aktivitetsmål på mellansikt.

Väl förankrat i personal- och elevgrupp.

Tobaksfri skoltid väl kommunicerat

Tobaksfri skoltid är norm och det förväntade

Reaktion (alltid) när tobak syns eller brukas i skolmiljön.

Användande av kommunikation och verktyg för att stärka skolans arbete för en tobaksfri skoltid sker rutinmässigt.

Effektmål på lång sikt

En skolmiljö helt befriad från tobak (bruk och synlighet)

Antalet tobaksfria elever ökar markant. I grundskolan går alla elever ut tobaksfria. I gymnasiet förblir över 95% av alla elever tobaksfria.

Koppling till regeringens ANDT-mål – ”Det övergripande målet för svensk tobakspolitik är att minska allt tobaksbruk och förhindra att minderåriga börjar använda tobak.”

Koppling till målsättningen Rökfritt Sverige 2025 – Tobaksfri skoltids målsättningar ligger helt i linje med målsättningen Rökfritt Sverige 2025.

Metod - Genomförande

Sammansättning av projektets styrgrupp/Advisoryboard (vår 2015)

Till stöd för projektets styrning, genomförande och utvärdering sattes en projektgrupp samman. Denna grupp bestod av projektledare, A Non Smoking Generations Generalsekreterare, två fristående forskare samt projektets utvärderare. Projektgruppen har träffats två gånger per termin.

Kontakt och rekrytering av samarbetspartners/kommuner (vår 2015)

Målsättningen var att samverkan skulle ske med fyra kommuner. För att nå dessa kommuner så tog projektledning kontakt med ANDT-samordnarna på landets länsstyrelser. De ombads i sin tur att skicka ut information om projektet samt erbjudande om deltagande till sitt kontaktnät av kommunala ANDT-samordnare, folkhälsostrateger eller anställda med liknande funktion. Totalt anmälde 26 kommuner intresse för samverkan. Samordnarna i de kommuner som anmält intresse ombads därefter besvara en enkät där de fick beskriva en del bakgrundsfakta om kommunen, nuläge i det tobaksförebyggande arbetet och tobakssituationen i kommunens skolor. Man fick också göra en bedömning av "tobaksfrågans" dignitet på politisk-, förvaltnings- och skolnivå samt vilken motivation, tid och resurser man hade att arbeta med frågan under projektiden. Vi sökte såväl en geografisk som storleksmässig spridning mellan kommunerna. Vi ville också att kommunerna och deras skolor skulle vara motiverade och ha förutsättningar att arbeta med frågan. Enkätresultatet analyserades och ett par kommuner valdes ut för intervjuer. Fyra av dessa kommuner erbjöds sedan att delta i projektet som samverkanspartners. Deltagande kommuner utsåg en samordnare för projektets genomförande i deras kommun.

Behovsanalys och planering av insatser (vår-höst 2015)

Arbetet i respektive kommun inleddes med möten med samordnare och ansvariga inom kommunerna. På dessa möten diskuterades kommunens utgångspunkter och behov av stöd. Utifrån det lades sedan en plan för det fortsatta arbetet i kommunen och kommunens skolor.

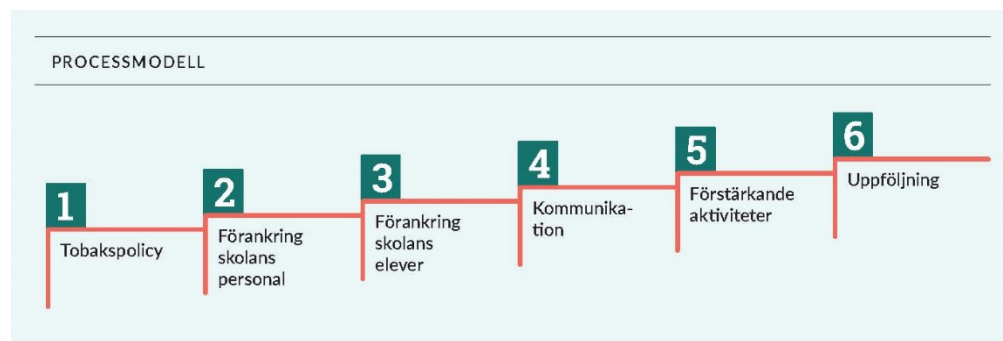
Förankring och utbildning (höst 2015)

I ett första steg genomfördes ett antal utbildningsinsatser/möten i deltagande kommuner. Målgrupperna för utbildningsinsatserna/mötena var beslutsfattare och tjänstemän på förvaltningsnivå, skolledare, personal inom elevhälsa, lärare och övrig skolpersonal. Målsättningen med dessa inledande utbildningsinsatser/möten var att förankra projektet, det kommande arbetet och projektets bärande tankar kring tobaksfri skoltid. Att på så sätt ge berörda inom kommunen och dess skolor en gemensam förståelse och grund att utgå från i det fortsatta arbetet. Av samma anledning gavs sedan samtliga deltagande skolors hela personalgrupper utbildning, en föreläsning på cirka 1,5 timma, innan arbetet drogs igång på skolnivå.

Handledning och implementeringsstöd (höst 2015 - sommar 2017)

Från start deltog 21 grund- och gymnasieskolor, fördelat på de fyra kommunerna, i utvecklingsarbetet. 14 av dessa fullföljde hela arbetet. Varje skola har haft en arbetsgrupp som har lett arbetet för en tobaksfri skoltid på sin skola. Arbetsgrupperna har under hela projektiden fått handledningsstöd. Handledning har getts av A Non Smoking Generations projektledare vid möten på plats i respektive skola, ungefär var

sjunde vecka under terminerna. Med på mötena har även den kommunala samordnaren varit. Man har då gått igenom den modell/process i sex steg som arbetet för en tobaksfri skoltid bygger på. Stegen är följande:

Arbetsprocessen finns utförligt beskriven i det material som har tagits fram under projekttiden – Tobaksfri skoltid NU!Handledningsmaterial – som hänvisas till under Lästips/Kontakt i denna rapport. Vid handledningsmötena har man diskuterat var skolan befinner sig i arbetsprocessen, vilka hinder man har stött på, hur man har hanterat dessa, vad nästa steg blir och hur arbetet ska gå vidare. Skolorna har också utifrån behov och önskemål fått vidareutbildning. Då har man fokuserat på vissa delar i arbetsprocessen eller enskilda frågeställningar/aktiviteter – exempelvis ANDT-undervisning eller föräldradiolog. Deltagande skolors elever har också, vid två tillfällen under projekttiden, fått ta del av A Non Smoking Generations föreläsning – 50 kronor och barnarbete på köpet.

Erfarenhetsbyte (Höst 2016)

Deltagande kommuners samordnare för projektet (2 ANDT- samordnare, 1 Folkhälsostrateg och 1 Handläggare bildningsförvaltningen) samt projektets styrgrupp har vid ett tillfälle haft en heldag tillsammans i Stockholm för att utbyta erfarenheter.

Kommunikation, spridning av kunskap och goda exempel (2016 – 2017)

A Non Smoking Generation har kommunicerat om projektets utveckling och de kunskaper och erfarenheter som vi har tillgodogjort oss under arbetets gång. Bland annat genom hemsidan www.tobaksfriskoltid.nu Vi har också deltagit i flertalet konferenser, seminarier och utbildningar runt om i landet och då berättat om metod och arbetssätt. Handledningsmaterialet – Tobaksfri skoltid NU! Finns tillgängligt både digitalt och i tryck.

Metod – utvärdering

Det beslutades att genomföra en process- och effektutvärdering. Ett skäl till detta var att: fånga in den komplexa verklighet som skolan är samt genomförandet och dess aktörer. Ytterligare ett skäl var att bidra till kunskap som kan förklara de effekter som ett program kan leda till eller att eventuella effekter inte har uppstått. Beslutat fattades i projektets Advisory Board som bestod av projektledare, NSG:s generalsekreterare, två forskare samt utvärderaren.

Genom processutvärderingen erhöles kunskap om hur stödet och arbetet för en tobaksfri skoltid har uppfattats av kommunens samordnare, skollädaingar och skolpersonal. Genom effektutvärderingen erhöles kunskap om såväl i vilken omfattning deltagande skolorna har uppnått tobaksfri skoltid samt vilka eventuella effekter det har fått på elevernas attityder till tobak, tobaksfri skoltid och på deras tobaksbruk. I utvärderingen har elever, kommunala samordnare, rektorer och representanter för skolornas arbetsgrupper deltagit genom intervjuer och enkätsvar. Eleverna har fått svara på en enkät hösten 2015, 2016 och 2017. Rektorerna har svarat på två enkäter, våren 2016 och hösten 2017, samt intervjuats hösten 2017. De kommunala samordnarna har intervjuats via telefon hösten 2015, våren och hösten 2016 samt våren 2017. Hösten 2017 intervjuades de på plats. Representanter för skolornas arbetsgrupper intervjuades i grupp under hösten 2017.

Själva studiedesignen har varit upprepade tvärsnittsstudier mellan åren 2015 och 2017. För att tydliggöra utvärderingsaspekten har utvärderingen varit baserad på en programteori för utformning av tillämpad utvärderingsmodell. En datatriangulering har använts för att säkerställa utvärderingens kvalitet utifrån fyra olika perspektiv och intressenter; elever, kommunala samordnare, rektorer och skolornas arbetsgrupper.

Studiedesignen var utformad utifrån uppdragsgivarens frågeställningar, Folkhälsomyndighetens krav, projektets budget, utvärderarens och forskarnas kunskaper. Genom designen har projektet fått fyra delrapporter för att under projektiden kunna göra justeringar av projektet. Slutrapporten har gett en samlad bild av projektet och dess utveckling samt gett svar på de frågeställningar som ställts.

Tillsammans med Advisory Board har löpande de etiska övervägandena diskuterats inför intervjufrågor, enkätkonstruktioner, urval och anonymitet. När det gäller enkäterna till elever i år 9 i grundskolan och år 2 på gymnasiet följt de etiska principer som Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning har för sina klassrumsenkäter. I information i samband med intervjuer och enkäter har påtalats, skriftligt och muntligt, att deltagandet har varit frivilligt och att alla svar skulle behandlas anonymt.

För ytterligare information om utvärderingens metod hänvisar vi till utvärderingsrapporten: Boij, A., Odén, N. & Tillgren, P. (2017). *Tobaksfri skoltid NU!. Utvärdering av A Non Smoking Generations nationella projekt.* (se lästips)

Resultat

Nedan presenteras kortfattat projektets resultat. För en mer utförlig resultatpresentation läs gärna utvärderingsrapporten (se lästips)

Rekrytering av kommuner och arbetets förankring i deltagande kommuner

När vi gick ut med erbjudandet till kommuner att delta i utvecklingsarbete – Tobaksfri skoltid NU! – var gensvaret stort. Något som delvis förvånade oss, då vi vid tidigare utvecklingsarbeten inte har mött ett sådant intresse att delta. Totalt 26 kommuner anmälde intresse och senare inkom 20 av dessa med svar på den enkät som vi skickat till dem. Efter möten och samtal med några utvalda kommuner gjordes överenskommelser med fyra kommuner – Bollnäs, Katrineholm, Norrköping och Säfte om deltagande. Beslut att delta togs av och överenskommelser gjordes med kommunernas Bildningsförvaltning, Folkhälsoråd eller liknande.

Skolornas arbete för en tobaksfri skoltid

I utvärderingen av arbetet har vi utgått från den processmodell i sex steg som används av skolorna. Det innebär att vi här i punktform presenterar resultatet utifrån dessa sex steg.

Steg 1 – Arbetsgrupp och tobakspolicy

- Det fungerade bäst med en arbetsgrupp på 3 – 10 personer.
- Representanter för arbetsgrupperna ansåg att stöd och engagemang från rektor var viktigt.
- Rektorer och arbetsgrupper lade i snitt två timmar i månaden på arbetet med projektet, vilket de flesta ansåg vara rimligt.
- Det tog mest tid att skriva tobakspolicy.
- Vid projektslutet gällde tobakspolicyn tobaksfri skoltid på alla skolor.
- I slutet av projektet var de flesta skolorna noga med att tillämpa policyn.

Steg 2 – Förankring hos skolans personal

- De intervjuade ansåg att det var nödvändigt att låta förankringen ta tid.
- Det tog tid att komma in i det nya tanke- och förhållningssätt som projektet hade.
- Majoriteten av rektorerna ansåg att det var viktigt och att de mycket eller ganska mycket hade visat för personalen sitt stöd för att arbeta tobaksförebyggande, arbetat för att tobakspolicyn efterlevdes och personalen har samma förhållningssätt gällande tobak.

Steg 3 – Förankring hos skolans elever

- En del upptäckte att det var enklare att förankra bland eleverna än bland personalen.
- På de skolor där arbetsgrupp och rektor hade ett stort engagemang kände också flest antal elever till skolans tobakspolicy, 85,4% jämfört med 75,2% .
- För en del personal tog det tid att förstå hur de skulle reagera när förhållningssättet kring tobak förändrats från att vara en ordningsfråga till en

skyddsfråga. När förhållningssättet istället, för att säga till eller rent av att komma i konflikt med eleverna, bygger på att påminna om skolans arbete för en tobaksfri skoltid och elevernas medverkan och delaktighet i det arbetet.

- Flera skolor hade prövat arbetssättet med att särskilt förankra arbetet bland de rökande eleverna.
- De flesta rektorerna ansåg att det var viktigt och hade arbetat för att eleverna hade involverats ganska mycket eller mycket.

Steg 4 – Kommunikation

- Rektorerna och representanter för arbetsgrupperna hade satt upp skyltar och affischer på skolorna. Några skolor önskade att de hade fått hjälp från projektet med att ta fram affischer och skyltar.
- Skolorna hade informerat om tobaksfri skoltid i nyhetsbrev, på sina hemsidor och andra material till elever och föräldrar.
- De hade också informerat föräldrar på föräldramöten och utvecklingssamtal.
- De flesta rektorer ansåg att det var viktigt att informera elevernas föräldrar och involvera dem i det tobaksförebyggande arbetet och hade också gjort det.

Steg 5 – Förstärkande aktiviteter

- Rektorerna och representanterna för arbetsgrupperna berättade att de på sina skolor främst hade kommit igång med att ta upp tobaksvanor och tobaksfri skoltid i hälsosamtal och utvecklingssamtal. Några skolor hade också börjat med ANDT-undervisning i ett bredare perspektiv.
- Svaren i elevenkäten visar att det var en större andel elever som deltagit i någon ANDT-aktivitet det senaste året om skolans arbetsgrupp hade ett stort engagemang i projektet 63,5% jämfört med 58,8%.

Steg 6 – Uppföljning

- De flesta skolorna hade vid utvärderingstillfället hösten 2017 ännu inte följt upp sitt arbete på något strukturerat sätt.
- Däremot hade de flesta skolorna planerat inför hur det tobaksförebyggande arbetet skulle fortsätta.

Övergripande resultat skolnivå

- Totalt sett har alla skolor i de fyra kommunerna gått från en lägre till en högre förändringsberedskap.
- Sammantaget så har så gott som alla skolor i de fyra kommunerna kommit till steg 5 i processmodellen.
- Överlag var de intervjuade rektorerna och representanterna för arbetsgrupperna mycket nöjda med processmodellen och det var egentligen inget i den som de vill förändra.
- Genomgående ansåg de intervjuade att processmodellen både var lätt att arbeta utifrån och att hålla fast vid i det framtida arbetet.
- Elever på skolor med ett stort engagemang från rektor och arbetsgrupp hade i större utsträckning fått:

- Förändrade värderingar. Fler elever betonar skolans ansvar i att arbeta tobaksförebyggande.
 - Förändrad syn på lagar och regler kring tobak. Allt fler har fått en strikt syn på lagar och regler.
 - Ökade kunskaper om tobakens skadeverkningar.
 - Uppfattningen att skolan var mer tobaksfri.
- Arbetet med projektet har ännu inte fått genomslag på elevernas tobaksvanor, oavsett om rektorers och arbetsgruppers engagemang var stort eller litet.

Övergripande resultat utifrån projektets syfte och mål.

Ett av syftena var "Att sprida kunskap om verkningsfulla verktyg och arbetsmetoder samt stödja de (kommuner och skolor) som vill arbeta tobaksförebyggande och för en tobaksfri skoltid". Från början deltog 21 skolor och dessa fick stöd tills att de hoppade av projektet. Vid projektslutet fanns 14 skolor kvar. De deltagande kommunerna och skolorna har fått del av verkningsfulla verktyg och arbetsmetoder. Det andra syftet var "Att få upp frågan om en tobaksfri skoltid på agendan samt öka (politikernas, föräldrars, skolpersonals och elevers) medvetenhet om skolans betydelse för barns och ungas inställning till bruk av tobak". På alla medverkande skolor har frågan, mer eller mindre, kommit upp på agendan och ökat medvetenheten. Den har kommit upp mer på de skolor där rektorerna och arbetsgrupperna hade ett stort engagemang för arbetet och mindre på de skolor där rektorerna och arbetsgrupperna hade ett litet engagemang. På så sätt har projektet nått sitt "övergripande mål att stödja ett par kommuner och skolor som redan nu vill införa tobaksfri skoltid att lyckas göra det". De mål som mer var av visionskaraktär, som att skapa efterfrågan, lyfta goda och lärande exempel har inte utvärderats.

Under projekttiden har projektledningen tagit fram aktivitetsmål. Alla aktivitetsmål på kort sikt, det vill säga som skulle vara uppfyllda vid projektets slut, är till stora delar uppnådda. Målen var för det första att det skulle finnas en "framtagen policy". Det finns idag på alla skolor. Det skulle för det andra finnas "kännedom om policyn". Resultaten från både intervjuerna och elevenkäterna visar att så är fallet. Det tredje aktivitetsmålet var att det skulle finnas "en vilja att arbeta med frågan". Resultaten visar att alla skolor visserligen hade kommit långt i sin förändringsberedskap och i processmodellen. Analysen visar dock att det bland de skolor som fanns kvar i projektet fanns tre av fjorton skolor som hade ett litet engagemang från rektor i arbetet. Det i sin tur innebar att på de skolorna var inte frågan om tobaksprevention så prioriterad. Med andra ord kan sägas att på tre skolor finns en mindre vilja att arbeta med frågan. För det fjärde skulle det finnas en "förståelse hos skolläda och personal att fokus ligger på att skapa en stödjande miljö och tid. För att stödja elever att förbli tobaksfria". Detta mål har elva av fjorton skolor uppnått. Aktivitetsmålen på mellansikt och effektmålen på lång sikt ligger utanför projekttiden och har därför inte utvärderats.

Diskussion

Metod - *flerkomponentsprogrammet Tobaksfri Skoltid NU!* har uppfattats mycket positivt av de deltagande kommunerna och skolorna. Det program som nu är framarbetat av A Non Smoking Generation utgår från:

- flera år av utvecklingsarbete,
- tidigare resultat i utvärderingar,
- teorier om förändringsberedskap,
- forskning om risk- och skyddsfaktorer,
- implementeringsforskning och
- beprövad erfarenhet.

Detta arbete har lett fram till en processmodell som uppfattades som enkel att tillämpa och hålla fast vid. Skolorna som deltagit under hela projekttiden ansåg att Tobaksfri Skoltid NU! var så bra att det borde spridas vidare till fler kommuner och skolor. Det fanns egentligen inget som de intervjuade ville förändra i konceptet eller i processmodellen. Några önskemål har framkommit om tydligare information innan arbetet påbörjades om processmodellen och om rektors funktion. Detta är dock önskemål som blivit tillgodosedda i och med att handledningsmaterialet tagits fram och som i framtiden är tillgodosett.

I och med det kan sägas att flerkomponentsprogrammet Tobaksfri Skoltid NU! är så utvecklat som det kan bli. Det innehåller en modell som är lätt för skolor att använda och hålla fast vid. Det stämmer också väl in i skolans uppdrag och tar rimligt med tid för skolpersonal och rektorer att arbeta med.

Det som kan påverka skolornas förutsättningar att använda modellen är snarare yttre och inre faktorer som påverkar skolans arbete med projektet. Utvärderingen visar att på de skolor där rektor har ett stort engagemang klarade skolan att hålla fast vid arbetssättet även om det blir skolsammanslagningar, lokaler som brunnit eller mögel som gjort att hela skolan behövt flytta. På de skolor med ett litet engagemang från rektor blev hopslagningar av skolor och även omständigheten att många andra student- och personalgrupper rökte inom skolans område övermäktigt. Det som också påverkat flera skolor i det här projektet är flyktingströmmen under hösten 2015 med både familjer med barn i skolåldern och ensamkommande barn som på kort tid skulle få plats i skolan. I den föränderlighet som skolorna arbetar i, har programmet ändå kunnat erbjuda ett systematiskt arbetssätt att hålla fast.

Resultat - *Arbetet med Tobaksfri Skoltid NU!* har lett till många förändringar på skolorna. Det systematiska arbetet i Tobaksfri Skoltid NU! har lett till att skolornas förändringsberedskap för att arbeta tobaksförebyggande har ökat. Beslutet om att delta i projektet togs inte av skolorna själva, utan på en kommunövergripande nivå. Det innebär att flera skolor hade en ganska låg förändringsberedskap från början, men vid projekttidens slut hade den ökat på alla skolor. Även på de skolor där rektor hade ett litet engagemang för det tobaksförebyggande arbetet skedde en ökning i förändringsberedskapen, om än mindre.

Tobaksfri Skoltid NU! har inneburit att de deltagande skolorna förändrat sitt synsätt på hur man arbetar tobaksförebyggande i skolan. Det har ändrats från att vara en

ordningsfråga till att bli en skyddsfråga. För många anställda på skolorna och rektorerna var det en tankeställare och en synvända. Det nya synsättet innebar att skolans personal inte skulle jaga tobaksbrukare och konfrontera dem, utan att skydda tobaksfria, skapa en norm och kultur om att det är tobaksfritt som gäller.

Genom Tobaksfri Skoltid NU! har perspektivet ändrats från gränsdragningar om vad som ska betraktas som skolans skolgård till att handla om hela skoltiden. De deltagande skolorna har gått från att ha en tobakspolicy som gällde skolgården och som de inte tillämpade så mycket, till en tobakspolicy som gäller skoltiden och som tillämpas mycket.

De skolor som haft en engagerad rektor och arbetsgrupp har arbetat sig igenom processmodellen med tobakspolicy, förankring hos personal och elever, kommunikation och förstärkande aktiviteter och kommit fram till hur de vill fortsätta arbetet. Skolorna har genom årshjul och kvalitetsarbete arbetat fram planer för det framtida tobaksförebyggande arbetet.

Hos eleverna har arbetet med Tobaksfri Skoltid NU! lett till förändrade värderingar och synsätt samt ökade kunskaper. Eleverna anser mer att det är viktigare att skolan har ett ansvar att arbeta tobaksförebyggande, än att individen har sin frihet att röka och snusa var de vill utan att mötas av ett tobaksförebyggande arbete. Detta utgör en mycket god grund för att skolorna också med tiden ska upplevas som mer tobaksfria och att färre elever ska börja använda tobak.

Det krävs dock mer arbete och mer tid för att elevernas inflytande på det tobaksförebyggande arbetet ska öka och tobakskonsumtionen minska. På den korta tid som skolorna arbetat med eleverna kring en tobaksfri skoltid har inga större förändringar skett i tobakskonsumtionen. Det var inte heller väntat. Från projektets sida ligger effektmålen om minskad tobakskonsumtion längre fram i tiden. För att tobakskonsumtionen skulle ha minskat mer på de deltagande skolorna än i landet i genomsnitt behövs aktiviteter och ett arbete under en längre tid än vad som varit möjligt inom projektets ram. Det är istället upp till de deltagande skolorna att ha tålamod och fortsätta arbetet för att om några år se tydliga effekter.

Slutsats

Till sist kan sägas att det systematiska utvecklingsarbete som skett inom A Non Smoking Generation av det tobaksförebyggande flerkomponentsprogrammet för skolor har lett fram till ett koncept som är lätt att använda och hålla fast vid – Tobaksfri Skoltid NU!. Genom processmodellen för Tobaksfri Skoltid NU! har tobaksfrågan i skolorna förändrats från en ordningsfråga till en skyddsfråga. Steg för steg har det tobaksförebyggande arbetet införlivats i skolornas ordinarie arbete. Det har skett genom en tobakspolicy som beskriver skolans förhållnings- och arbetssätt, genom förankring hos personal och elever, genom information och kommunikation, genom aktiviteter och planering inför ett fortsatt arbete. Tobaksfri Skoltid NU! är ett arbetssätt som skolorna anser är väl värt att sprida till andra skolor. Genom Tobaksfri Skoltid NU! kan många fler skolor få del av ett tobaksförebyggande arbetssätt som är anpassat till skolors förutsättningar och uppdrag. Metoden kan på så sätt vara ett stöd för det tobaksförebyggande arbetet i län och kommuner. Arbetet med att sprida och tillgängliggöra metoden tar nu vid för A Non Smoking Generation.

Lästips/Kontakt

Handledningsmaterial – Tobaksfri skoltid nu! (Finns i digital och i tryckt version)
Odén N., Stjerna H. (2017)
A Non Smoking Generation

Utvärderingsrapport - Boij, A., Odén, N. & Tillgren, P. (2017). *Tobaksfri skoltid NU!. Utvärdering av A Non Smoking Generations nationella projekt*. Skövde: A BOIJ AB – Idé- och produktutveckling

Både handledningsmaterial och utvärdering kan beställas digitalt från A Non Smoking Generation. Tel: 08 10 93 00 Mail: info@nonsmoking.se Webb: nonsmoking.se

För mer information om metod och genomförande kontakta:

Niklas Odén
Projektledare Tobaksfri skoltid NU!
niklas@nonsmoking.se

Helen Stjerna
Generalsekretare A Non Smoking Generation
helen@nonsmoking.se

För mer information om utvärderingen kontakta:

Anita Boij
Utvärderare/Forskare
anita@boij.net

Referenser

A Non Smoking Generation. (2014). *Tobaksfri Skoltid NU. Projektansökan*. Stockholm: A Non Smoking Generation.

Boij, A., Metz, A., Edvardsson, I. & Westerlund, H. (2005). *Att arbeta tobakspreventivt med ungdomar*. Falköping: Forskningsstation Mösseberg.

Boij, A. (2011a). *Tobaksfri gymnasieskola. Utvärdering av ett samverkansprojekt för framtagandet av ett flerkomponentsprogram*. Tranås: A BOIJ AB. Rapport 2011:1.

Boij, A. (2011b). *Tobaksfri grundskola – fem år senare. Utvärdering av vad som finns kvar på skolorna av ett flerkomponentsprogram*. Tranås: A BOIJ AB. Rapport 2011:3.

Boij, A. (2014). *Tobaksfri skola 2.0. Utvärdering av A Non Smoking Generations nationella implementerings- och metodprojekt*. Tranås: A BOIJ AB. Rapport 2014:6.